

# PÁZMÁNY KÉPE MÁRAI SÁNDOR MŰVEIBEN

AMEDEO DI FRANCESCO

Tudtommal – de nincs kizárva, hogy tévedek, mert Márai könyvtárnyi irodalmi és publicisztikai írása mindig kínál meglepetéseket – Pázmány Péter nevét a *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* (egyszer), a *Napló 1943–1944* (ötször), a *Napló 1945–1957* (egyszer) és a *Föld, föld!...* című regény (egyszer) tartalmazza. Ezekben a művekben a „bíboros Cicero” mindig mint kiemelkedő, nagy hatású egyéniség szerepel, ezért is érdemes figyelmünkre, általa ugyanis jobban meg tudjuk érteni a kassai író poétikáját és ideológiáját. A téma nem ismeretlen a szakirodalomban, de mindig mellékesen tárgyalták, vagy inkább csak mondtak valamit róla.<sup>1</sup> Véleményem szerint feladatunk éppen az, hogy közelebről is megvizsgáljuk ezt a kérdést, elsősorban azért, mert nyilvánvaló, hogy az „elkötelezett” Márai – aki minden bizonynyal ismerte Kosztolányi Dezső észrevételeit a „magyar próza atyjáról”<sup>2</sup> – egyfajta metakommunikációs szerepet jelölt ki saját gondolkodásában Pázmány számára.

## Pázmány mint nemzetalapító

A *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* nemcsak egy szűk értelemben vett kulturális válasz a magyarság sorskérdéseire, hanem erkölcsi is. Úgy vélem, hogy Márai a nemzetnevelés kapcsán Pázmányról kinyilvánított véleményében erőteljesen érezhető, hogy szerzőnk olvasta Sík Sándor monográfiájának ide vonatkozó fejezetét<sup>3</sup> és/vagy a Sík által „kitűnő tanulmány”-nak nevezett Schütz Antal-féle munkát.<sup>4</sup> Ha gondosan, empátiával végigolvassuk ezt a Márai-szöveget, könnyű felfedezni, hogy Pázmány (másokkal együtt) egy olyan történetszemléletnek a képviselője,

<sup>1</sup> TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *A személyiséget állító tökéletes nyelv eszménye = Szintézis nélküli évek: Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, PÉCS, JPTE, 1993, 181–195; LÓRINCZY HUBA, „...személyiségnek lenni a legtöbbször...”: *Márai-tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 1993, 52; TVERDOTA György, *Márai Sándor és a népi mozgalom = „De mi a népiesség...”*, szerk. SALLAI ÉVA, Bp., Kölcsey Intézet, 2005, 127; STURM LÁSZLÓ, *Márai és Kodolányi*, Hittel, 2011, május, 108–117.

<sup>2</sup> KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *A magyar próza atyja* (Nyugat, 1920. október 15., 914–915) = Uő., *Pázmány Péter = Látjátok, feleim*, kiad. RÉZ PÁL, Bp., Szépirodalmi, 1976, 42–52.

<sup>3</sup> Vö. SÍK SÁNDOR, *Pázmány: Az ember és az író*, Bp., Szent István-Társulat, 1938, 83–84.

<sup>4</sup> Uő., 190.

amely mindig is alapvető lehetett: „magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás”.<sup>5</sup> Ebből egyszersmind megértjük azt is, hogy a magyar irodalomnak külön politikai, életfilozófiai szerepe van. Alátámasztja ezt a tételt az is, hogy e gondolat különböző változatai többször visszatérnek Márai írásaiban. Ezek szerint az irodalmi diskurzus etikai vonatkozású, a magyar író mögött mindig etikai háttér áll, feladata különleges. A *Röpirat* érvelésének argumentumai tehát kulcsot adnak Márai olvasásához, és fontos fogódzót nyújtanak egész életműve megértéséhez. Ennek fényében jobban érthető a következő passzus is: „Legjobb szellemei, Szent István, mint Zrínyi, Könyves Kálmán, mint IV. Béla, Bessenyei György vagy Pázmány [a magyarságot – A. D. F.] nem önimádatra, hanem mértéktartásra, hivatásérzésre, rangérzékre és önismeretre nevelték”.<sup>6</sup>

Márai a *Röpiratot* a második világháború tragikus eseményeinek (1942. július–szeptember) hatására írta, de könnyen elképzelhető, hogy megírásának gondolata már korábban megszületett benne, akkor, amikor számot vetett a trianoni békeszerződés következményeivel. A drámaian pesszimista, ugyanakkor a realitással is számoló, a jövő felé reménykedve tekintő okfejtései a kultúra megváltó szerepének lehetőségeiről, kíméletlen képet adnak a világpolitika egész színpadáról. Figyelmével azonban rögtön ezután Európára, a Kárpát-medencére, Magyarországra fókuszál. A közös háborús szenvedések elbeszélése nemcsak arra kínál alkalmat az írónak, hogy megvilágíthasson egy egész történelmi időszakot, hanem arra is, hogy szükségképpen a nemzeti büszkeség hangján szólhasson, amely egyedül képes megváltoztatni az elnyomott népek sorsát. Ez a felfogás a *Napló* lapjain is megjelenik:

„Magyarország becsületét már csak néhány szellemi ember mentheti meg: írók, tudósok, művészek, technikusok, nevelők. De ki marad még itt, akinek ereje és jogcíme lesz nevelni?”

Ha túlélem, s ha kijutok még egyszer külföldre, bemutatkozás után svédek és dánok, hollandusok és franciák, angolok és portugálok elhallgatnak, fagyosan szemlélnék, kinéznek az ablakon, másról beszélnek. Nagyon sokáig így lesz ez.

S nem mondhatom el nekik minden alkalommal, hogy ezt a nemzetet férfiak építették nemzetté Európában, mint az Árpádok – most nem is Szent Istvánra, mint inkább III. Bélára gondolok! – Pázmány és Zrínyi, Rákóczi, aki egy országnyi magánbirtokot dobott oda egy nemzet ügyéért (igazi nagysága örökké ez a gesztus, mely megbékít az öregedő emigráns minden hiú és kegyetlen ábrándjával!) s költői és írói, mint Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth, Babits. Mindezt nem mondhatom el, mert aljas emberek nevével felelnek, akik kortársaim voltak, s egy nemzet jóhírért hosszú időre, ha nem örökre, beszennyezték.”<sup>7</sup>

<sup>5</sup> MÁRAI SÁNDOR, *Európa elrablása – Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Bp., Helikon, 2008, 174.

<sup>6</sup> *Uo.*, 191.

<sup>7</sup> MÁRAI SÁNDOR, *Napló 1943–1944*, szerk. STEINERT Ágota, Bp., Helikon, 2004, 205–206.

Persze feltételezhetjük azt is, hogy ebben a szellemi közegben az ilyen felsorolások – némi változtatással, de hasonló tartalommal – közhelyek voltak. De azt is feltételezhetjük, hogy Márai egyik-másik olvasmányából merített, s hogy követni akarta a szerzők kanonizáló szándékát, amikor úgy érezte, hogy veszélyben forog a magyar kultúra jövője. Bárhogy is legyen, ebben a kontextusban érdekesnek és említésre méltónak tartom Szerb Antal 1929-es megjegyzését, mely szerint: „a megújulást megelőző szintézis a reformáció-barokk kora volt, mely rövid időre egy magas színvonalú magyar-európai kultúrát teremtett: Balassi, Pázmány, Zrínyi, Gyöngyösi magyarságát”.<sup>8</sup> Ne felejtjük el Németh László egyik Földessy Gyulának írt levelét sem, amelyben a levélíró így ír: „Az az egy vigasztal, hogy szerepem ősei közt Zrínyik, Pázmányok, Thökölyk találkoznak, akik két malomkő hatalom közt éppúgy a harmadikért, a magyarságért ügyeskedtek, mint én”.<sup>9</sup> Nem kevésbé jelentős az, amit Sík Sándor 1948 januárjában, a Magyar Tudományos Akadémián tartott székfoglaló beszédében mondott: „A mi vallási nagyjaink a szónak nem teológiai, hanem lélektani értelmében vett ‘magyar szentek’. Szent István, Szent László, IV. Béla, Hunyady János, Zrínyi, Pázmány, Bethlen, Széchenyi, akik keresztény országot alapítanak, teremtenek újjá, védelmeznek és szerveznek”.<sup>10</sup> Nem zárhatjuk ki, hogy ezek a gondolatok már korábban megszülettek Sík Sándor fejében, mivel Pázmány nyilvánvaló jelenlétének gyökerei egészen a Zrínyiről írt monográfiáig nyúlnak vissza, amelyben ezt olvashatjuk: „Nem szabad felednünk: az a Pázmány, akinek udvarában Zrínyi él, a hetvenedik évéhez és halálához közeledő Pázmány, ez már nem a régi, nyugtalan vitatkozó, nem a szenvedélyes térítő, hanem egy megállapodott aggastyán, a prédikációk bölcse, a higgadt államférfi, a békesség és az egyensúly embere. [...] Zrínyi Pázmánya már nem Bethlen Gábor ellenfele, hanem Rákóczi György levelező barátja”.<sup>11</sup> Pázmány alakja ebben a kontextusban nyer jelentőséget Márai poétikájában is.

Kétségtelen az is, hogy elitista az a történelem- és kultúrafogalom, amelyet – valószínűleg a Pázmány utóélete szempontjából igazán érdekes esszét író Kosztolányi Dezső nyomán<sup>12</sup> – Márai felkínál.<sup>13</sup> Ezt a feltételezést – mely a *Naplók* figyelmes olvasása nyomán született bennem – megerősítik Bitskey István szavai: „Ide kapcsolódik a magyar próza fejlődésének egyik érdekes jelensége is: XX. századi íróink – elsősorban Kosztolányi – élénk érdeklődése Pázmány stílusa iránt”.<sup>14</sup>

<sup>8</sup> Szerb Antal, *Gondolatok a könyvtárban*, Bp., Magvető, 1981<sup>3</sup>, 331.

<sup>9</sup> Idézi MARIÁS József, *Németh László irodalomszemlélete a készülődés korában = Németh László irodalomszemlélete*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 163.

<sup>10</sup> Sík Sándor, *A magyar költők Isten-élménye = Uő., Válogatott írásai: Kereszténység és irodalom*, vál. RÓNAY László, Bp., Vigilia, 1989, 271.

<sup>11</sup> Sík Sándor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Franklin Társulat, 1940, 14.

<sup>12</sup> KOSZTOLÁNYI, *i. m.*

<sup>13</sup> MÁRAI, *Napló 1943–1944, i. m.*, 159.

<sup>14</sup> BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979, 134.

Márai, a hagyományba mélyen beágyazottan, keresi annak lehetőségét – és megtalálása számára bizonyosság –, hogyan őrizhető meg a magyar irodalmi nyelv igazi jellege: Pázmány retorikáját tehát azért is veszi elő példaként, mert – ahogyan azt mások helyesen hangsúlyozták – Pázmány művéből elsősorban „a gondolati rend és beszédmód összehangoltsága kelthet rezonanciát a késői olvasóban”.<sup>15</sup>

### Pázmány és a magyar nyelv

A második világháború sötét éveiben Márai figyelmeztetett az írók felelősségére, amikor az európai kultúra és a magyar nyelvi kifejezőképesség még erőteljesebb hanyatlásának lehetőségét vetítette előre:

„Pázmány a magyar prózát az égig emelte; aztán gyorsan, a legjobbak is csevegni vagy szavalni kezdtek, felváltották a próza tömör aranyát kényelmes váltópénzre. A magyar nyelv komor ereje Pázmány után csak Vörösmarty verseiben szólalt meg újra és még egyszer, minden hitelével.

Visszaadni a magyar prózának a Pázmány-alkotta nyelv hitelét, erejét, zenéjét, szó- és mondatkötését... Mindenki várja ezt, a magyar színpad, az irodalom, a politika. Pázmány nyelvén nem lenne oly könnyű hazudni.”<sup>16</sup>

Márai ezekkel a szavakkal önmagához is szól, az íróhoz, aki nagyon is magáénak vallja a hiteles nyelv feddhetetlen őrzőjének küldetését. Ez a nyelv nem a Friedrich Schlegel-féle *reelle Sprache*, tehát nem a mitológia őrizte nyelv,<sup>17</sup> hanem a konkrétsága miatt jellegzetes magyar nyelv, amely „egyszerre leheletnyi gondolatárnyalatot bűvöl elő, váratlanul hangot ad a harag, szeszély, önkívület és részvét minden rezzenésének”.<sup>18</sup> Úgy gondolom, Márai Pázmánytól tanulta hogyan adjon kifejező formát az emberi érzelmek világának úgy, hogy eközben elbeszélői fegyelmével tekintettel van az olvasóra. A klasszikus szövegalkotási mód számára elegáns és világos, etikai szükséglet, egyént és társadalmat nevelő és formáló. De hogyan érhető el ez a cél? „A magyar nyelv szőszegény maradt. Shakespeare-nek, így mondják, 30000 szava volt [...] ugyan, hány szava lehetett Balassának, Pázmánynak vagy Zrínyinek?” – kérdezi Márai.<sup>19</sup> A helyzet még bonyolultabbá válik, amikor Márai emigrációban élő író lesz. Ekkor a nyelv a kulturális túlélés szinte utolsó lehetősége marad, még akkor is, ha Márai szerint „a nyelvi kérdés tudatosodása a XVII., XVI–XVIII. században elevenebb, mint ma”.<sup>20</sup> Úgy érzi ezért, hogy felelőssége még súlyosabb:

<sup>15</sup> BITSKEY István, *Virtus és religió (Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről)*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999, 161.

<sup>16</sup> MÁRAI, *Napló 1943–1944, i. m.*, 42–43.

<sup>17</sup> Egy érdekes írás a kérdésről: PAUL DE MAN, *Il concetto di ironia*, Studi di estetica, 2007, 35/36, 73–100: 94–95.

<sup>18</sup> KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 43.

<sup>19</sup> MÁRAI Sándor, *Föld, föld!... Emlékezések*, jegyz. GELLÉRINÉ LÁZAR Márta, Bp., Akadémiai–Helikon, 1991, 107.

<sup>20</sup> MÁRAI Sándor, *Napló 1984–1989*, jegyz. Mészáros Tibor, Bp., Helikon, 2002, 21.

„Számvetések az emigráns sajtóban a kétnyelvűségről. Minden emigráció sorsdöntő problémája, mennyire hajlandó az anyanyelv rovására az emigráns a befogadó közösség anyanyelvét elsajátítani. Emigráns író számára ez nem probléma, mert ha elszakad az anyanyelvtől és megkísérli, hogy idegen nyelven írjon, elvágta a köldökzsinórt, ami az életet anyanyelvhez kötötte és írói öntudatát és képességeit életben tartotta. Idegen nyelven írásban lehet kifejezni gondolatokat, de „írni”, tehát alkotni csak az anyanyelven lehet. Ez nem volt titok számomra, amikor harminchat év előtt elhagytam Magyarországot: ahová kerülök, ott leszek magyar író”.<sup>21</sup>

Ennek kapcsán Görömbei András meggyőző érveléssel – Márai Sándor *Halotti beszéd* című versére is utalva – kifejtette: „Íróink és költőink a régi korokban és a huszadik században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást. Az anyanyelv és a nemzeti kultúra veszélyeztetettségének az érzése sok változatban szólalt meg a magyarság minden régiójában”.<sup>22</sup> Ezt megelőzően Fried Istváné az a kitűnő megfigyelés, hogy „az anyanyelvi beszédet mint létet meghatározó élményt rajta [Krúdy] kívül csak Kosztolányi Dezsőnél és Márai Sándornál (jóval később) látjuk meghatározódní”.<sup>23</sup> De Márait a végleges emigráció éveitől is foglalkoztatta a magyar nyelv jövője, sorsa; sőt „mindennapjait egyetlen célnak, a magyar nyelv megtartásának rendelte alá. Maradéktalanul sikerült megőriznie a mellékjelentések iránti érzékét, ami szinte páratlan a nyugati magyar irodalomban”.<sup>24</sup>

Úgy látszik, ezzel kapcsolatban Márainak nincsenek kétségei, azért is, mert döntésével, hogy külföldön is magyar író maradjon – szerintem – nemcsak személyes döntést hoz, hanem az úgynevezett emigrációs magyar irodalom létfeltételeire is hatással van.<sup>25</sup> Márai tudatában van, hogy egy „néma nyelv” keretein belül működik – azaz egy olyan nyelven ír, amely „csak akkor kezd szólani a világhoz, ha a nemzet visszakapta történelmi öntudatát”.<sup>26</sup> Világos, hogy a néma nyelven írónak Pázmány is a segítségére lehet. Véleményem szerint Márait elsősorban az emigráció írójaként kell tanulmányozni, olyan íróként, akin keresztül jobban megérthetők a nyugati magyar irodalom, az emigráns helyzet és a kreativitás összefüggései. Úgy érzem,

<sup>21</sup> Uo., 19.

<sup>22</sup> GÖRÖMBEI András, *Anyanyelv, irodalom, tudomány, nemzettudat = Uó., Azonosság tudat, nemzet, irodalom*, Bp., Nap, 2008, 196.

<sup>23</sup> FRIED ISTVÁN, *A tegnapi köldövaigjai: Szélfegyverek Krúdy Gyula kötetéhez = „egy csonk maradhat”:* *Tanulmányok az 1920-as évek magyar irodalmáról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, HORVÁTH Csaba, SZITÁR Katalin, TÖRÖK Lajos, Bp., Ráció, 2004, 29.

<sup>24</sup> SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A száműzetés példázata*, Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1, Slavica Pragensia XXXVII (*Ab imo pectore. K sedmdesátinám Petra Rákose / Rákos Péter hetvenedik születésnapjára*), 1995, 201–204: 203.

<sup>25</sup> VÖ. LŐRINCZY, *i. m.*, 52; SZATHMÁRI István, *Márai Halotti beszéd című verséről = „Este nyolckor születtem...”:* *Hommage à Márai Sándor*, szerk. LŐRINCZY Huba, CZETTER Ibolya, Szombathely, BÁR, 2002<sup>2</sup>, 271.

<sup>26</sup> MÁRAI Sándor, *Vasárnapi krónika*, Bp., Helikon, 2005, 85. VÖ. LŐRINCZY Huba, *Műhelyforgácsok és memóriapróbák: Egyszemélyes emigráció: Márai[-]emlékek – töredékek*, = Uó., *Az emigráció jegyében: Értekezések Márai Sándorról*, Szombathely, Savaria University Press, 2005, 237.

hogy ez utóbbira nyomatékosan fel kell hívni a kutatók figyelmét. Nem véletlen ugyanis, hogy Márai nemcsak az eredményt tárja elénk, azaz a kész művet, hanem naplóiban folyamatosan tudósít is arról az intenzív pszichológiai tevékenységről, amely az alkotómunkát kíséri.

### Pázmány a Márai-kánonban

A Márai teremtette magyar irodalmi kánon tanulmányozására érdemes Szávai János megállapításaitól elindulni.<sup>27</sup> Egyetértek vele, amikor azt mondja, hogy „Márai *Naplója* [...] jórészt olvasónapló”<sup>28</sup>. Úgy látom ugyanis, hogy Márai nagyon tudatosan írja a naplóit, és úgy érzem, hogy egy olyan közönségnek szánta azokat, amely képes befogadni az olvasásra való felhívása mélyebb értelmét, hiszen az olvasás „az egyik leggyógyítóbb élvezet”<sup>29</sup> lehet. A *Naplók* lapjain az író részletesen tájékoztat bennünket az olvasmányairól, mintha csak bennünket is annak az utazásnak a részesévé akarna tenni, amelyet a maga alkotta irodalmi kánon művei között tesz meg. Ez a kánon azonban nemcsak világirodalmi, mivel a *Naplók*ból egy magyar irodalmi kánon is kirajzolódik. Persze jól tudom: „Az irodalom idő- és térbeli változékonysága egyúttal azt a fogas kérdést is magában rejti, mennyiben lehet nemzeti kánonokról beszélni és mennyiben szükséges nemzetközi örökséget föltételezni”.<sup>30</sup> Nem nehéz azonban Máraiban felfedezni, hogy különleges figyelemmel fordul a magyar irodalom kínálta művészi alkotások felé. Egy egészen különleges magyar irodalmi kánont alkot, amely csak azokat a személyeket foglalja magában, akik egyesíteni tudták az irodalmat és a nemzet érdekeit:

„A magyar műveltséget nem a »nép« alkotta, hanem Mátyás, Pázmány, Kazinczy, Péterfy, a Nyugat köre... s mindig felülről lefelé világitott ez a műveltség, magányos mécsesek hősiek fényerejével.”<sup>31</sup>

Ez a kánon nemzeti pantheoná alakul át, amelyen belül Pázmány Péter azzal tűnik ki, hogy megteremti azt a fegyelmezett irodalmi prózát, amelyből – a XX. században is és főleg ekkor – az íróknak merítenie kell, amelyet imitálnia kell, mert a károkat, melyeket a történelem kaotikus felfordulásai okoztak csak az igazi kultúrához fordulva lehet jóvátenni. Egyetértek azzal, hogy ez a kánon „változik az évekkel”<sup>32</sup>: ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy rekonstruáljuk az író igazi poétikai és lelki fejlődését.

Az is igaz, hogy van néhány olyan motívum, amely változatlan, vagy legalábbis örökké visszatér. A *Naplók*ban Márai összegyűjti saját életműve legfontosabb motí-

<sup>27</sup> SZÁVAI JÁNOS, *Márai kánonjai és a néma nyelv* = Uő., *A kassai dóm: Közelítések Márai Sándorhoz*, Pozsony, Kalligram, 2008, 36–62.

<sup>28</sup> Uő., 44.

<sup>29</sup> HAROLD BLOOM, *Come si legge un libro (e perché)*, Milano, Rizzoli, 2000, 9.

<sup>30</sup> SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai, 1998, 7.

<sup>31</sup> MÁRAI SÁNDOR, *Napló 1945–1957*, jegyz. GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA, GRÖZDITS JUDIT, kiad. MEDGYESY ZSÓFIA, Bp., Helikon, 1999, 242.

<sup>32</sup> SZÁVAI, *i. m.*, 50.

vumait is. Ezek között talán a legfontosabb az (író)halál. Ez viszi rá arra, hogy antik írások között is kutasson, például Szophoklész tragédiáiban, Babits fordításában. Ekkor a XX. századi író mintha részese lenne az ókori tragédiában történő eseményeknek. Pázmány neve és példamutató alakja Oedipus olvasása nyomán jelenik meg:

„Azt mondja Théseus: „*Valami mély titkú halál vitte el őt...*”<sup>33</sup> – s az olvasó megborzong, mert érzi, hogy most nemcsak egy költő mond valami sejtelmeset, borzongatót és szépet, hanem Szophoklész és Babits egyfajta információról adnak hírt: ez a halál, Oedipus halála, valóban „mély titkú” volt. A szónak itt még teljes hitele van.

Ezt az evangéliumi többletet remélem és neszelem; de csak politikusokat, államférfiakat, katonákat, szépen vagy okosan előadó és érvelő, művészi erejű írókat látok mindenfelé; s ez nem elég. Ilyen ereje volt Dosztojevszkij szavának. Nálunk Pázmány, Vörösmarty, Babits szólt ezzel a hitellel.”<sup>34</sup>

Újra csak felmerül bennem a gyanú, hogy Márai mindezt egyfajta párbeszéd gyanánt írta, melyet Sík Sándorral folytatott a távolból. Nem hiszem ugyanis, hogy a véletlen műve, hogy mindkét író figyelmét ugyanazok a szerzők kötötték le: Szophoklész, Marcus Aurelius, Pázmány, Zrínyi, Dosztojevszkij, Claudel, Chesterton. Úgy gondolom, hogy az általuk alkotott irodalmi kánonok összetartanak, és bennük éppen a sorsa elől hasztalan menekülő embert megéneklő Szophoklész és az a Pázmány tölt be fontos szerepet, aki képessé teszi a magyar nyelvet arra, hogy az egyesítse magában a kommunikatív erőt és az esztétikai hatásságát.<sup>35</sup> Márai Szophoklész szövegeiből válogatva olvas, miközben meg-megáll ott, ahol úgy érzi, hogy az irodalom filozófiává és metafizikává válik. Nincsenek kétségeim afelől, hogy a halál motívuma, jobban mondva az élet és a halál titkának a motívuma és értelme mindig érdekelte Márait, két szempontból is. Először is a halál úgy, mint egzisztenciális, filozófiai, metafizikai rejtély; másodsor a halál, mely az embert saját hazáján kívül éri. Más szavakkal azt is mondhatjuk, hogy ebben az esetben Oedipus Márai egyik alteregója, vagy inkább hogy Oedipus sorsában találta meg Márai a saját mintáját. Bár még csak 1943-ban vagyunk, már itt jelentősége van Oedipusnak az író gondolkodásában. Azonban fontosak itt Antigoné szavai is: „Jaj, miért akartál halni távol ég alatt?” Ez a kérdés ugyanis mintha a magyar íróhoz szólna, aki lelkében lassan készülődik a második, ez alkalommal végleges emigrációra, ami magával hozza azt a döntést is, hogy külföldön akar meghalni. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy Pázmány is egy lehetőség Márai számára, hogy magáról és általában az ember sorsáról gondolkodjék, akkor Szophoklészről is állíthatjuk ugyanezt, akinek

<sup>33</sup> Antigoné mondja: „Valami mély / titkú halál / vitte el őt.” Lásd SZOPHOKLÉSZ, *Oedipus Kolonosban* = BABITS Mihály *Dráma- és prózafordításai*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1980, 157.

<sup>34</sup> MÁRAI, *Napló 1943–1944*, i. m., 183–184.

<sup>35</sup> Sík Sándor vonatkozásában lásd SÍK, *Válogatott írásai...*, i. m., 30, 37, 44. Márait élete végéig érdekelte Szophoklész, vö. MÁRAI, *Napló 1984–1989*, i. m., 83.

tragédiáiban a magyar író megtalálja a választ személyes kérdéseire. A halálhoz hozzátartozik a „hősi erény drámája” is.<sup>36</sup> Ekkor jelenik meg Márai egy másik alteregója, az az Antigoné, aki a XX. században is ott él minden olyan emberben, aki elítéli a zsarnokságot. De hogy ezt az elutasítást megfelelően szavakba foglalja, egy olyan kifejezésmódra van szüksége, amely képes önmagában egyesíteni etikát és esztétikát, és ezt Márai az író és nemzetnevelő Pázmányban találja meg.

---

<sup>36</sup> Sík, *Válogatott írásai...*, i. m., 44.